

MÜKELLEFLERİN PSİKOLOJİSİ: TEORİK BİR İNCELEME¹

Muhammet ŞAHİN²

ÖZET

Mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları değişkenlik göstermektedir. Mükellef, vergiye uyum davranışında bulunabildiği gibi, vergiden kaçınma veya vergi kaçırma fiillerini de sergileyebilmektedir. Bu davranışların hangi yönde gerçekleşeceği ise çeşitli faktörlere bağlıdır. Söz konusu faktörlerden bir kısmı demografik değişkenler ve vergi ahlakı gibi bireysel özelliklere dayanırken, bir kısmı ise vergi sistemi ve kamu yönetimi gibi dışsal etmenlerden kaynaklanmaktadır. Çalışmanın amacı mükellef psikolojisi üzerinde etkili olan faktörlerin literatür ışığında açıklanmasıdır. Araştırmadan elde edilen temel sonuç mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını etkileyen faktörlerin ülkeden ülkeye değişkenlik göstermesinden dolayı, her ülkenin gelir idaresinin kendi uyum stratejisini geliştirmesinin uygun olacağı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: Mükellef Psikolojisi, Vergi Bilinci, Vergi Uyumu, Vergi Ahlakı.

Jel Kodu: H26, H24.

TAXPAYER PSYCHOLOGY: A THEORETICAL ANALYSIS

ABSTRACT

Taxpayers' attitudes and behaviours toward tax are variable. As taxpayers can be involved in tax compliance behavior, they can also exhibit tax evasion or tax avoidance. The way in which these behaviors take place depends on various factors. While some of these factors are based on individual characteristics such as demographic variables and tax ethics, some of which are due to external factors such as the tax system and public administration. The aim of the study is to examine the factors that are effective on the taxpayer psychology in the light of the literature. The main conclusion from the study is that it would be appropriate for each country's revenue administration to develop its own alignment strategy as the factors affecting taxpayers' attitudes towards taxation and their behaviors vary from country to country.

Keywords: Taxpayer Psychology, Tax Awareness, Tax Compliance, Tax Morale.

Jel Codes: H26, H24.

1. GİRİŞ

Devletin varlığı ve kamu ekonomisinin işlevleri konusunda literatürde çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bir görüşe göre devlet bir toplumsal sözleşme sonucunda ortaya çıkarken, bir diğer görüşe göre ise devleti meydana getiren güç salt o devletin egemenlik hakkından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde devletin iktisadi ve sosyal yaşamdaki rolü noktasında da tartışmalar sürmektedir. Devletin bu alanlardaki rolünün minimal hatta ultra-minimal olması gerektiğini savunanlar olduğu gibi, kolektivist veya korporatif bir ekonomik düzenin inşası için devletin aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini düşünen yaklaşımlar da vardır. Ancak yaşanan tüm bu tartışmalara karşın yadsınamaz bir gerçeklik vardır ki o da devletin varlık nedeni veya ekonomik ve sosyal yaşamdaki rolü ne olursa olsun her kamu otoritesinin kamusal harcamalara ve bu harcamaları finanse edecek gelirlere ihtiyaç duymasıdır.

Bu kamusal gelir kaynaklarından en önemlisi ise vergilerdir. Vergilerin, kamu finansmanında önemli oluşunda *normal gelir kaynağı* olarak kabul edilmeleri belirleyici olmaktadır. Öyle ki başlıca kamu gelirlerinden diğer ikisi durumunda olan borçlanma ve para basmanın aşırı bir şekilde uygulandığı zaman faiz haddi ve

¹ Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bölümünde 2011 yılında tamamlanan "Türkiye'de Vergi Uygulamaları ve Vergi Ahlakı İlişkisi: Trabzon, Giresun ve Gümüşhane İlleri Örneği" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, sahin@gumushane.edu.tr

enflasyonda artışlara yol açması iktisadi istikrarın sağlanması adına vergilerin tercih edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Öte yandan vergiler, ekonomik ve sosyal yaşamı düzenleme bakımından da önemlidirler. Klasik İktisat yaklaşımı içerisinde vergilere sadece *mali (fiskal)* görevler yüklenmiş ve vergi uygulamalarının yalnızca kamu ekonomisini finanse etme açısından önemli olduğu iddia edilmiştir. Ancak 1929 Ekonomik Krizini takip eden süreçte ekonomik ve sosyal işlevleri artan devletin bu alanları düzenlemedeki en önemli araçlarından biri vergiler olmuştur. Böylece vergiler, sosyal ve ekonomik yaşamdaki bu rolleri ile *ekstra fiskal (mali olmayan)* çeşitli işlevleri de (etkin kaynak dağılımı, adil gelir dağılımı, iktisadi konjonktürün kontrolü vb.) yerine getirmeye başlamışlardır.

Ayrıca vergiler, demokratik toplum düzeninin inşası bakımından da önemli bir rol oynarlar. Tarihsel süreç göstermiştir ki demokrasi tarihi, bir bakıma da vergi uygulamalarının tarihidir. Örneğin parlamenter demokrasinin beşiği sayılan İngiltere’de, demokratik hareketlerin tarihsel köklerinin 1215 tarihli “Magna Carta Libertatum’a (Büyük Hürriyet Fermanı)” dayandığı ve bu bildirgenin yayınlanmasında ise İngiliz Kralı’nın keyfi vergi uygulamalarına duyulan tepkinin belirleyici olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde 1776 tarihli Amerikan bağımsızlık hareketinin ve Amerikan demokrasisinin ortaya çıkışında da İngilizlerin, koloni halkına yönelik vergi uygulamalarına duyulan tepki belirleyici olmuştur. Yine 1789 Fransız İhtilalini hazırlayan faktörlerden birinin de ruhban sınıfının ve asillerin vergilerden muaf tutulmalarına duyulan tepki olduğu söylenebilir.

Vergilerin kamu finansmanı, ekonomik ve sosyal yaşam ile demokratik toplum düzeni açısından bu denli önemli oluşu, vergi uygulama ve politikalarının etraflıca incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Buna bağlı olarak da hem devlet (gelir idaresi), hem de vatandaş (mükellef) boyutlarının üzerinde durmak yararlı olacaktır. Çünkü kamu maliyesi literatüründe her ne kadar vergilerin devletin tek taraflı egemenlik gücüyle toplandığı ifade edilse de, uygulamada mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları da vergi etkinliği açısından önemlidir. Bundan dolayı da vergi uygulamalarında sadece gelir idaresini göz önüne alıp mükellef boyutunun ihmal edilmesi, vergi uygulamalarıyla ilgili araştırmalarından sağlıklı bir sonuç alınmasını güçleştirmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada vergi uygulama ve politikalarının önemli bir boyutunu oluşturan mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları literatür ışığında ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı literatürde inceleme konusu yapılan mükellef davranışlarına kapsamlı bir şekilde bakarak, bu davranışları etkileyen faktörlerin ayrıntılı olarak açıklanmasıdır.

2. MÜKELLEF PSİKOLOJİSİNİN TEMEL BELİRLEYİCİLERİ

Mükellefin vergiler karşısında nasıl bir tutum takınabileceği ve bu tutumun belirleyicisi olan temel faktörlerin ne olabileceği konusunda tam bir görüş birliği yoktur. Vergi uyumuyla ilgili ilk çalışmalarda (Allingham ve Sandmo, 1972; Laffer, 1981; Clotfelter, 1983) vergi denetimlerinin sıklaştırılması ve vergi oranlarının aşağıya çekilmesinin vergi beyanında belirgin bir artış sağlamak için yeterli olacağı görüşü savunulmuştur (Alm v.d., 1992: 108). Buna karşın son dönem çalışmalarda ise vergi uyumunda vergi denetimleri, vergi cezaları ve vergi oranları gibi dışsal faktörlerin tek başına açıklayıcı olamayacağı ve içsel motivasyonun da vergi uyumu bakımından son derece önemli olduğu vurgulanmıştır (Torgler, 2007: 5).

Teorideki bu farklılaşma, uygulamada da kendini göstermektedir. Yapılan çeşitli çalışmalarda (örn. Plumley, 1996; Alm ve McKee, 1998; Andreoni vd., 1998; Ritsema vd., 2003; Loo vd., 2009) mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarının farklı parametrelerden etkilendiği gösterildiğinden, araştırmacılar arasında bir uzlaşmadan bahsetmek de güçtür. Buradan hareketle mükellef psikolojisinin belirleyicileri, literatürdeki çalışmaların ağırlıklı dağılımı da göz önüne alınarak, tarafımızdan beş ana başlık altında (*demografik faktörler, vergi ahlakı, vergi sistemi, yönetim algısı ve vergi kültürü*) toplanmıştır.

2.1. Demografik Faktörler

Mükelleflerin vergilere yönelik algısında demografik faktörler önemli bir yere sahiptir. Zira vergi yasalarının karmaşıklığı, vergi denetim ve cezaları, vergi oranları, vergi kaçırma fırsatı vb. etmenlerin vergi uyumu bakımından yaratacakları etkinin büyük ölçüde demografik faktörlere bağlı olduğu kabul edilir (Devos, 2008: 2-3). Ancak nüfus değişkenleri olarak da adlandırılan bu faktörlerin nelerden oluştuğu konusunda ise tam bir görüş birliği yoktur (Palil, 2005; Devos, 2008).

2.1.1. Yaş

Bazı ampirik çalışmaların karmaşık sonuçlarına karşın (Beron vd., 1988; Ritsema vd., 2003), yaş ile mükellef davranışları arasındaki ilişkiyi ele alan yaklaşımların genelinde yaşlı mükelleflerin vergi uyum düzeyinin gençlerden yüksek olduğu görüşü hakimdir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise başlıca üç faktör belirleyici olmaktadır. İlk olarak yaşlı mükelleflerin vergiler hakkında gençlere göre daha çok bilgiye sahip olmaları, onların vergiye uyum davranışını arttırmaktadır. İkinci olarak yaşlıların sosyal ve kültürel birikiminin gençlerden fazla oluşu, toplumsal normları içselleştirme becerilerini arttırmaktadır (Kornhauser, 2007: 154). Son olarak da gençlerin risk alma eğilimlerinin yaşlılara göre yüksek oluşu, vergi denetim ve cezalarına duyarlılıklarını azaltmakta ve bu da vergi kaçırma eğilimlerini arttırmaktadır (Devos, 2008: 10-11).

2.1.2. Cinsiyet

Cinsiyet değişkeniyle ilgili hakim görüş, kadın mükelleflerin vergi uyumu konusunda erkek mükelleflerden daha istekli oldukları yönündedir (Chung ve Trivedi, 2003: 136-137; Devos, 2008: 9-10). Bu yargının ortaya çıkışında ise erkek mükelleflerin risk alma güdülerinin kadınlardan yüksek oluşunun, onların vergi kaçırma eğilimlerini arttırdığına yönelik varsayım etkili olmaktadır (Kornhauser, 2007: 154). Ancak yaş parametresinde olduğu gibi cinsiyetle ilgili ampirik bulgularda da bu yaklaşım her durumda desteklenmemekte olup, cinsiyet değişkeni ile vergi uyumu arasındaki ilişkinin zaman zaman karmaşık olabileceği de gösterilmiştir (Devos, 2007; Houston ve Tran, 2000; Yeaton ve Stellenwerf, 2008).

2.1.3. Eğitim Düzeyi

Kişinin eğitim düzeyi ile vergi uyumu arasındaki ilişkide başlıca iki faktör belirleyici olmaktadır. Bunlardan birincisi mükellefin mali konularla ilgili bilgi düzeyi, ikincisi ise vergi kaçırma fırsatlarının farkında olup olmadığıdır. Böylece ilk faktör vergi uyumunun artmasına hizmet ederken, ikincisi ise tam tersine vergi kaçakçılığına zemin hazırlayabilmektedir (Jackson ve Milliron, 2002: 63-64). Buna bağlı olarak da vergiye uyum ile eğitim düzeyi arasındaki ilişki karmaşık bir görünüme sahip olup, etkinin yönü hakkında kesin bir sonuca ulaşmak güçtür (Posner, 2000: 1806).

Bir yaklaşıma göre mükellefin vergilerle ilgili bilgi düzeyi arttıkça, vergi bilincinin de artacağı ve böylece vergiler karşısında olumlu bir tutum takınacağı ileri sürülmektedir (Sarker, 2003). Buna karşın diğer bir görüşe göre ise eğitim düzeyinin vergi uyumuna doğrudan etkisinin olumsuz, dolaylı etkisinin ise olumlu olacağı iddia edilmektedir. Buna göre eğitim düzeyi artan mükellef vergi kaçırma fırsatlarının da farkına varacağından, eğitimin mükellef davranışları üzerindeki doğrudan etkisi olumsuzdur. Ancak eğitimle birlikte aynı zamanda ahlaki değerler de geliştiği için eğitimin, vergi uyumu üzerindeki dolaylı etkisi ise olumlu yöndedir (Chan vd., 2000).

2.1.4. Medeni Durum

Mükellefin medeni durumu ile vergi uyumu arasındaki etkileşimi gösteren ampirik çalışmalarda karmaşık bir görünüm söz konusu olup, bazı çalışmalarda evlilerin, bazı çalışmalarda ise bekarların vergi kaçırma eğilimlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Feinstein, 1991; Alm ve Yunus, 2009). Ampirik bulgulardaki bu belirsizliğe karşın teoride evlilerin, bekarlara göre daha yüksek bir vergi uyumu düzeyine sahip oldukları öne sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre evli mükelleflerin, bekar mükelleflere göre sosyal bağlantıları daha gelişmiş ve çevreleri daha geniş olduğundan, diğer insanlar ile olan etkileşimlerinde dürüst bireyler olarak bilinmek isterler. Bunun sonucunda ise toplumsal kurallara ve vergi kanunlarına uyma konusunda bekarlara göre daha az tereddüt yaşamaktadırlar (Torgler, 2007: 120-121).

2.1.5. Meslek veya İş Kolu

Mükelleflerin meslekleri ile vergi uyumu düzeyleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yaklaşımların genelinde, kendi adına ve bağımsız çalışanların vergi kaçakçılığı eğiliminin yüksek olduğu görüşü hakimdir (Torgler, 2007: 123). Bu durumun ortaya çıkmasında ise başlıca iki faktör rol oynamaktadır. İlk olarak kendi hesabına çalışan mükelleflerin önemli bir kısmı vergilerin gereksiz kamu faaliyetlerine harcadığını veya ödedikleri vergilerden yeterince yararlanamadıklarını düşünmektedirler (Vogel, 1974). İkinci olarak ise bu mükelleflerin vergi uyumu maliyetlerinin, diğerlerine göre daha yüksek olduğu iddia edilmektedir (Blumenthal ve Slemrod, 1992).

Öte yandan nakit para ile alışverişin yaygın olduğu, finans kuruluşları veya bankalar gibi üçüncü taraflardan bilgi akışının yetersiz kaldığı ve yapılan işlemlerin nadiren belgelendirildiği musluk tamirciliği, bebek bakıcılığı ve yol kenarına tezgah açıp satış yapma gibi iş kollarında beyan dışı kazançların daha yaygın olduğu da bilinmektedir (Government Accountability Office, 1990).

2.1.6. Gelir Düzeyi ve Gelirin Kaynağı

Kişisel gelir ile vergi uyumu arasındaki etkileşimi ortaya koyacak net bir yaklaşım geliştirebilmek oldukça güçtür. Keza bireylerin veya ülkelerin sahip oldukları öznel koşullar, vergi uyumunda belirleyici olabilmekte ve kişilerin risk algılaması veya vergi siteminin artan oranlı olması gibi faktörler mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Torgler, 2007: 122). Sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı, vergi kaçırma suçunun toplumsal yapının üst katmanlarında daha yaygın olduğunu ve iyi bir mesleğe ve dolayısıyla da iyi bir gelire sahip olan kişilerin daha fazla vergi kaçırma fırsatına sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir (Mason ve Calvin, 1978: 73). Buna karşın alternatif bir yaklaşımda ise vergiden kaçınma ve vergi kaçırma fiilleri ayrı ayrı ele alınmış ve vergi yükümlülüklerini minimize etmede yasal imkanları daha fazla olan üst gelir gruplarının *vergiden kaçınma*, bu imkanlara sahip olmayan alt gelir gruplarının ise *vergi kaçırma* fiillerini sergiledikleri iddia edilmiştir (Slemrod, 1998: 8-9).

Gelirin kaynağı bakımından kabul edilen genel yaklaşım ise ücretlerden, faiz gelirlerinden ve hisse senedi karlarından elde edilen kazançlardaki vergi uyumunun öteki gelir kaynaklarından daha yüksek olduğu yönündedir. Bu yaklaşıma göre ücret gelirlerinin stopaja tabi olması ve faiz gelirleri ile hisse senedi karlarının da banka benzeri üçüncü taraflardan alınan raporlar aracılığıyla daha etkin bir denetime tabi olması, söz konusu gelir kaynaklarındaki vergi kaçırma fırsatlarını azaltmaktadır (Clotfelter, 1983: 368; Slemrod, 2007: 30).

2.1.7. Bölgesel Farklılıklar

Bölgesel farklılıkların, mükellef davranışları üzerindeki etkisi özellikle *aidiyet duygusu* ve *merkezi otoriteye duyulan güven* bakımından belirleyici olmaktadır. Aidiyet duygusu güçlü ve merkezi otoriteye yönelik güven algısı yüksek olan bölgelerdeki vergi uyumunun diğer bölgelere göre daha yüksek olması beklenir (Alm vd., 2005). Bununla da bağlantılı olarak etnik ayrışmanın yüksek olduğu ülkelerde çoğunluğu oluşturan etnik grubun yaşadığı bölgenin, azınlığın yaşadığı bölgeye göre vergiler karşısında daha olumlu bir tavır sergileyeceği de ileri sürülmektedir (Lassen, 2007; Li, 2009).

2.2. Vergi Ahlakı

Mükellef davranışlarıyla ilgili olarak kaleme alınan son dönem çalışmalarında içsel motivasyon unsuru öne çıkmaktadır. Bu doğrultudaki araştırmaların ana eksenini ise büyük ölçüde vergi ahlakı başlığı altında toplanan yapıtlar oluşturmaktadır. Torgler (2007: 4), vergi ahlakını en yalın haliyle; “vergi ödemeyi sağlayan içsel bir motivasyon” olarak tanımlamıştır. Ona göre vergi ahlakı o denli önemli bir kavramdır ki mükelleflerin vergi uyumu derecesinin açıklanmasında büyük ölçüde bu kavram belirleyici olmaktadır (Torgler, 2008: 1250). Esasen vergi ahlakı vergi uyumu üzerinde, vergi uyumu da vergi ahlakı üzerinde etkili olmaktadır. Bu bakımdan söz konusu iki kavram arasında bir tür *geribildirim döngüsü* olduğunu söylemek de mümkündür (Wenzel, 2005: 505).

Vergi ahlakı kavramı, vergi uyumu literatüründe 1990’lı yıllardan itibaren önem kazanmakla birlikte, kavramın kullanıldığı ilk akademik çevre 1960’lar boyunca Federal Almanya’da faaliyetlerini sürdürmüş olan “Köln Vergi Okulu” olmuştur (Torgler, 2003a: 5-6). Bu okulun önemli isimlerinden Schmolders, Alman iktisatçı Sombart’ın iktisadi ahlak kavramından yola çıkarak vergi ahlakı kavramını geliştirmiştir. Schmolders, Federal Almanya’daki vergi mükelleflerinin davranışlarını analiz etmiş ve kendi işini yapanların, istihdam edilenlere göre daha düşük bir vergi ahlakı düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buradan hareketle Schmolders, vergi ahlakının özünde değişik meslek grupları itibarıyla bir grup ahlakı olduğunu dile getirmiştir (Schmolders, 2006: 171).

Günümüzde ise vergi ahlakı kavramı mükellefin iradi vergi uyumunu ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre vergi ahlakı her şeyden önce gönüllü olarak ve ahlaki bir görev bilinciyle vergi ödeme arzusunu ve bu yolla topluma katkı sağlama amacını yansıtır. Ayrıca vergi ahlakı bir başka boyutuyla da vergi ödemeyenlere karşı tepki duymayı ve vergi kaçakçılığını kınamayı da kapsar. Böylece bir vergi kaçırmanın topluma karşı işlenmiş büyük bir cürüm olduğuna inanan ve vergi kaçırana kişilere karşı negatif bir tutum takınan bir mükellefin, vergi uyumu düzeyinin yüksek olması beklenir (Torgler, 2005: 525-526).

Literatürde, vergi ahlaki vergi uyumuna endekslenmekte ve mükelleflerin vergi ödemeyi sağlayan içsel motivasyonu ne kadar güçlü ise vergi uyumunun da o derece yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Buna göre vergi ahlaki düzeyi, kişinin iç dünyası ile ilişkili olan *kamu otoritesine güven*, *milli gurur*, *din* ve *demokrasi algısı* adlı dört faktörün etkisi altındadır (Torgler ve Schneider, 2004: 29-31).

2.2.1. Kamu Otoritesine Güven

Vergi ahlaki ile kamu otoritesine güven parametresi arasındaki etkileşim, vergi uyumu düzeyinin tespitinde önemli bir rol oynamaktadır. Kamu otoritesine duyulan güvenin düşük olması vergi uyumu düzeyinin de düşük kalmasına yol açacağından, kamu gelirlerinde bir azalma meydana gelebilir ve bu da devlet fonksiyonlarının yerine getirilmesini güçleştirebilir (Torgler, 2003b: 129).

Kamu otoritesine güven, ülkedeki tüm kamu kurumlarının yanı sıra parlamentoya, hükümete, yargıya ve devlet başkanına duyulan güvenle yakından ilişkilidir. Eğer mükelleflerin bu kurumlara yönelik güven düzeyi yüksekse, vergi ahlaki ve dolayısıyla da vergi uyumu düzeylerinin de yüksek olması beklenir (Torgler, 2003a: 22; Torgler, 2007: 194).

2.2.2. Milli Gurur

Vergi mükellefinin, vergiye uyumunda etkili olan bir diğer içsel motivasyon unsuru da milli gurur parametresidir. Gurur, grup kimliğinin oluşmasını sağlayan ve kişinin toplumdaki davranışlarını etkileyen bir değişkendir. Gurur aynı zamanda kolektif davranma arzusunun cesaretlendirici bir işlev de görür. Milli gurur parametresinin kişilerin toplum içindeki davranışlarını olumlu etkilemesinden dolayı da, milli gurur düzeyi yüksek olan mükelleflerin vergi ahlaki ve vergi uyumu düzeylerinin de yüksek olacağı ifade edilmektedir (Torgler, 2004a: 243).

2.2.3. Din

Vergi ahlaki literatüründe kişilerin dindarlık düzeyini ölçen başlıca parametreler; dinsel mabetlere devamlılık, dini eğitim, dinsel bir organizasyonun aktif bir üyesi olup olmama, dinsel algı ve dinsel kurumlara olan güven olarak sıralanmıştır. Bu ölçüm parametrelerinin kullanılmasına ise (örneğin bir dinsel mabede daha sık gitme veya dinsel bir organizasyonun aktif üyesi olma gibi) toplumdaki kişilerin birbirine olan bağlılığını ve toplumsal normlara uymadaki isteklerinin ortaya konulması bakımından önem atfedilmiştir (Torgler, 2006: 86).

Buradan hareketle kişilerin dinsel inançlarının, vergi ahlaki üzerinde etkili olması beklenmektedir. Din, kişilerin huy ve davranışlarını etkileyen ve onları olumsuzluklardan alıkoyan bir faktör olarak kabul edilmekte ve dinin vergi kaçırma konusunda caydırıcı olacağı ifade edilmektedir. Böylece dinin caydırıcı etkisinden yola çıkan vergi ahlaki literatürünün genelinde dindar kişilerin vergi ahlaki düzeyinin daha yüksek olacağı ileri sürülmektedir (Alm ve Torgler, 2006: 236-237).

2.2.4. Demokrasi Algısı

Demokrasi ile hükümet, seçmenlere (bir bakıma da vergi mükelleflerine) hükümet gücünün sınırlandırılacağına dair bir tür taahhütte bulunur. Demokratik bir ülkede vergi mükellefleri, demokrasinin nimetlerinden yararlanarak politikacıları daha rahat kontrol etme ve referandum gibi katılımcılık aygıtlarını kullanarak da vergisel konuları yeniden müzakere etme şansına sahiptirler (Torgler, 2003a: 28-29).

Ayrıca demokratik sistemlerde vergi mükellefleri, şeffaf yönetim ilkesinden dolayı, ödedikleri vergilerin kullandıkları mal ve hizmetlerin bedeli olduğunu bilirler. Yöneticiler ise seçmenlerin oylama süreci yoluyla vergi kanunlarını değiştirebileceğinin farkındadırlar. Böylece demokratik bir sistemde vergi mükelleflerinin, vergi sistemiyle ilgili hoşnutsuzluklarını politikacılara iletme konusunda daha iyi olanaklara sahip olduklarından, vergi yükümlülüklerini yerine getirirken daha dürüst davranacakları kabul edilir (Feld ve Frey, 2002: 91).

2.3. Vergi Sistemi

Literatürde, vergi sisteminin bir yönüyle de olsa mükelleflerin davranışlarını etkilediğine ilişkin oldukça fazla işaret vardır (Allingham ve Sandmo, 1972; Guttman, 1977; Laffer, 1981; Clotfelter, 1983; Alm ve McKee, 1998; Andreoni vd, 1998; Tanzi, 2002; Torgler, 2003a; Torgler, 2007). Öte yandan vergi sistemi karmaşık ve bütüncül bir yapıya sahiptir. Bu nedenle çalışmanın da kısıtları gör önünde bulundurularak vergi sistemi alt başlığı; *vergi oranları ve tarife yapısı, vergi denetimleri ve vergi cezaları, vergi sisteminin karmaşıklığı ve vergiye uyum maliyetleri* ile *vergilemede adalet algısı* olmak üzere dört bölümde ele alınmıştır.

2.3.1. Vergi Oranları ve Tarife Yapısı

Bu değişkenle ilgili genel yaklaşım ödenecek olan vergi, mükellefin vergi sonrası gelirinde mutlak bir azalmaya neden olacağından, vergi oranlarındaki artışla birlikte mükellefin vergi kaçırma eğiliminde de bir artış meydana geleceği yönündedir. Ancak burada vergi oranlarındaki artışın her durumda vergi kaçakçılığını arttıracığını söylemek de doğru değildir. Eğer mükellefin risk alma isteği yüksekse, vergi cezalarının ve yakalanma riskinin sabit olduğu bir ortam vergi kaçakçılığını cesaretlendirebilecektir (Andreoni v.d, 1998: 823).

Vergi oranlarındaki değişim ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen temel görüşlerden biri Arthur Laffer tarafından ortaya atılmıştır. Kendi adıyla anılan Laffer Eğrisi'ni geliştiren ve *Arz Yanlı İktisat* görüşünün kurucusu olarak kabul edilen Laffer (1981), vergi indirimlerinin, ekonominin genel dengesi ve gelir idaresinin vergi hasılatı maksimizasyonu bakımından yararlı olacağını ileri sürmüştür. Ona göre vergi oranlarında bir indirime gidilmesi halinde hem üretim miktarı ve istihdam düzeyi artacak, hem de toplanan vergi miktarı yükselecektir.

Yüksek vergi oranlarının *kayıt dışı ekonomi ve vergi toplama maliyetleri* üzerinde de etkisi söz konusudur. İlk olarak vergi uyumu literatüründe, vergi oranlarıyla kayıt dışı ekonomi arasında aynı yönlü bir ilişki olduğu ve vergi oranları arttıkça ve (ya) ekonomik regülasyonlar yoğunlaştıkça kayıt dışı ekonominin de büyüyeceği ileri sürülmüştür (Gutmann, 1977: 26; Tanzi, 2002: 12). İkinci olarak da vergi oranlarının düşürülmesinin iradi vergi uyumunu arttıracığı ve gelir idaresinin gayri iradi uyum faaliyetlerine ihtiyaç kalmayacağından vergi toplama maliyetlerinin azalacağı iddia edilmiştir (Clotfelter, 1983: 372; Laffer, 1981: 38).

Mükellefin vergiye uyumunu vergi oranının sayısal değeri kadar, verginin tarife yapısının da etkilediği bilinmekte ve düz oranlı vergi sisteminin vergi uyumunu arttırdığı ifade edilmektedir (Schiau ve Moga Aura, 2009: 343). Mükellefin doğru beyanda bulunmasını vergi sisteminin yapısıyla ilişkilendiren bu yaklaşıma göre doğru beyan ile artan oranlılık arasında bir tür takas söz konusu olup, vergi sistemi artan oranlı olmaya yönelmiş vergilerin doğru beyanında bir azalma meydana gelecektir (Sandmo, 2005: 659).

Öte yandan artan oranlı vergilerin her durumda vergi uyumsuzluğuna yol açmayacağını, aksine denetim beklentisinin yüksek olduğu durumlarda vergi uyumunu arttıracığını savunan görüşler de söz konusudur. Bu yaklaşıma göre, artan oranlı vergilerin uygulandığı bir vergi sisteminde yüksek gelir elde eden kişiler vergi kaçırdıklarında kazançları yüksek olacaktır. Ancak bu kişilere yönelik bir vergi denetimi olasılığı belirdiğinde ise bu kez de gelir kayıpları yüksek olacaktır. Mükellefler için vergi denetimi sonrasında ortaya çıkabilecek yüksek bir kayıp riski, vergi kaçırma faaliyetiyle elde edilmek istenen yüksek gelir beklentisinden daha baskın olduğunda ise artan oranlı bir vergi sisteminde vergi kaçakçılığı daha düşük bir düzeyde kalacaktır (Graetz v.d., 1986: 19).

2.3.2. Vergi Denetimleri ve Vergi Cezaları

Vergi kaçakçılığını önlemek amacıyla yürürlüğe konan vergi denetimi ve vergi cezaları türünden caydırıcılık faaliyetlerinin vergi uyumu üzerindeki etkisi karmaşık bir görünüme sahiptir. Vergi uyumunda kamu kurumlarına olan güven düzeyi önemli bir yere sahip olduğundan, vergi denetimleri ve vergi cezalarının gerekliliği de buna bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Kamu kurumlarına olan güvenin düşük olduğu bir ülkede vergi uyumunun sağlanması, denetim ihtimalinin yüksek ve vergi cezalarının ağır olmasına bağlıdır. Çünkü kamuya güvenin olmadığı bir ortamda mükellefler gelirlerini arttırmak amacıyla vergi kaçakçılığına yönelebilirler. Böylesi bir durumda ise mükellefi vergi kaçırmaktan alıkoyacak yegane unsur kamu otoritesinin güç kullanması olacaktır (Kirchler v.d, 2008: 212-213). Ayrıca vergi denetimi ve vergi cezalarının miktarı, mükellefin vergi ahlakı düzeyine de bağlıdır. Burada söz konusu caydırıcılık faaliyetleri ile vergi ahlakı arasında bir tür takastan söz edilebilir. Mükellefin vergi uyumu motivasyonunda *yasal yaptırımlar, etik*

değerlerden daha baskın ise, vergi uyumunun artırılabilmesi için vergi denetimlerinin ve vergi cezalarının artırılması gerekir (Wenzel, 2004: 549).

Vergi uyumu araştırmalarının gelişim sürecinde, vergi denetimleri ve vergi cezalarına yönelik çalışmalar önemli bir yere sahip olmuştur. Vergi kaçakçılığını inceleyen temel modellerden biri olarak kabul edilen Allingham-Sandmo modelinde vergi denetimleri ve vergi cezalarının vergi uyumuna olan etkisi incelenmiş ve mükellefin vergiye uyumu denetim olasılığı ve vergi cezalarıyla ilişkilendirilerek, vergi mükellefi ile gelir idaresi arasındaki ilişkiler adeta bir tür *kumara* benzetilmiştir. Söz konusu modele göre mükellef, vergi denetimlerindeki yakalanma riskiyle, vergi kaçakçılığının getirisini karşılaştırmakta ve eğer vergi kaçırmanın getirisi yakalanma sonucunda ödenecek olan vergi cezasından yüksekse vergi kaçırmaya teşebbüs edebilmektedir (Allingham ve Sandmo, 1972).

Bu modeli takiben gündeme gelen geleneksel modellerin önemli bir kısmında da mükellefin vergiye uyumunun yalnızca zorlamayla mümkün kılınabileceği düşüncesi hakim olmuş ve vergi kaçakçılığının önlenmesi için, vergi denetimlerinin sıklaştırılması ve vergi cezalarının artırılması gerektiği ileri sürülmüştür (Alm ve McKee, 1998: 261). Ancak 1990'lı yıllardan itibaren literatürde ağırlıklı olarak yer edinen vergi ahlakı çalışmaları ile birlikte bu yaklaşım tarzı eleştirilmeye başlanmış ve vergi denetim ve cezalarının, vergi uyumunu arttırmada tek başına yeterli olamayacağı dile getirilmiştir (Torgler, 2007: 4). Buna göre, denetim ve cezaların vergi uyumunu arttırmadaki etkinliği yalnızca vergi ahlakı düzeyi düşük olan mükellefler için geçerli olurken, yüksek vergi ahlakına sahip mükellefler üzerinde aşırı bir denetim ve ceza uygulanması ise bu mükelleflerde bir tür *dışlama etkisine* yol açarak, vergi uyumu düzeyinin düşmesine neden olacaktır (Torgler, 2003a: 217).

2.3.3. Vergi Sisteminin Karmaşıklığı ve Vergiye Uyum Maliyetleri

Vergi kanunlarının karmaşık yapısı, vergiye uyumu azaltıcı bir unsur olarak kabul edilir. Ülkelerin gelir idareleri, kişilerin ödeme gücüne göre vergi almayı ve böylece adil ve eşitlikçi bir vergi sistemi kurmayı amaçlarlar. Böylesi bir vergi sistemi kurmak tüm ülkeler için arzulanan bir durum olmakla birlikte, bunun kaçınılmaz sonucu karmaşık bir vergi sistemidir. Çünkü adil bir vergi sistemi kurmaya çalışmak vergi kredisi, en az geçim indirimi, vergi muafiyet ve istisnaları benzeri uygulamaların hayata geçirilmesini gerektirir ki tüm bunların sonucunda da vergi sistemi karmaşık bir yapıya bürünecektir (Moody, 2001: 2-3). Benzer şekilde vergi prosedürlerinin çokluğu da, mükellefin vergiye uyumunu olumsuz yönde etkiler. Bundan dolayı eğer vergi uyumu artırılmak isteniyorsa her şeyden önce vergi beyannamelerinin mümkün olduğunca az prosedür gerektiren, açık ve anlaşılır bir şekilde tasarlanması gerekir. Ayrıca vergiye uyumda *iradi (gönüllü)* uyum da özendirilmelidir. Çünkü iradi uyumun olmadığı bir yerde vergi denetimi ve vergi cezaları gibi zorlayıcı önlemler ile idari ve yargısal itiraz süreçlerinde artış meydana gelir ve bunların her biri de çok sayıda vergi prosedürü demektir (Franzoni, 2000: 65).

Vergi sisteminin karmaşık ve prosedürlerinin çok olduğu bir sistemde vergi mükellefi bir tür *mali yanılısama (fiskal illüzyon)* ile karşı karşıyadır. Şöyle ki eğer ülkede vergi oranları çok çeşitlendirilmişse mükellef, ödemesi gereken toplam vergi miktarının ne kadar olduğunu tespit etmekte güçlük çeker. Kaldı ki vergi oranları çok fazla değişken olmasa bile mükellef, üzerindeki mali yükü tam olarak kavrayamamış olabilir. Çünkü ödenecek toplam vergi miktarı sadece vergi oranlarına göre değil, aynı zamanda vergiye uyum maliyetlerine göre de şekillenir. Böylece vergi oranlarının belirgin olması bile (vergi uyumu maliyetlerinin belirsizliği varsayımı altında) çoğu zaman vergi yükünün tam olarak algılanmasında yetersiz kalabilir (Heyndels ve Smolders, 1995: 128).

Vergi kanunlarının karmaşık hali, *vergiye uyum maliyeti* üzerinden, mükellefin vergiye uyumunu olumsuz yönde etkiler. Bir vergi sisteminde denetim olasılığı yüksek ise mükellefin ayrıntılı defter ve muhasebe kaydı tutması gerekir. Usulüne uygun bir kayıt tutabilmek için ise bir uzmandan destek almak şarttır. Aynı şekilde karmaşık vergi kanunlarının anlaşılabilmesi de yine uzman desteğini gerektirir. Uzman desteğinden yararlanmak ise yüksek maliyetlere katlanmaya yol açabilir. Bundan dolayı da, vergiye uyum maliyetini yüksek bulan bir vergi mükellefi, bu maliyetten kurtulmak için vergiye uyumsuzluk davranışını sergileyebilir (Kaplow, 1996: 138-139). Öte yandan vergiye uyum maliyetlerini düşük tutmak isteyen bir mükellefin, uzman bir vergi yardımcısından destek almayı, vergi ödevlerini yerine getirirken çok zaman harcamasına veya kasti olmayan yanlışlıklar yapmasına yol açabilir. Mükellef tarafından istenmeyen hataların yapılması sonucunda ise vergi kayıplarının meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır (Torgler, 2003a: 70).

Prosedürler ve karmaşık kanunlar, mükellefin vergiye uyum maliyetini yükseltip uyum düzeyini düşürdüğü gibi, gelir idaresinin *vergi toplama maliyetlerini* de artırarak, vergi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasına engel olur. Vergi kanunlarının karmaşıklaşması, vergi denetçilerinin doğru denetim yapma becerilerini azaltır, denetçilerin üzerindeki iş yükünü artırır ve bundan dolayı da daha fazla denetçi istihdam edilmesi gerekir. Bu

da gelir idaresinin vergi toplama maliyetlerinin artması anlamına gelir. Oysaki gelir idaresinin vergi gelirlerini maksimize etmesi toplanan vergilerin çokluğu kadar, vergi toplama maliyetlerinin minimize edilmesine de bağlıdır. Bundan dolayı da vergi toplama maliyetlerinin asgari düzeye indirilebilmesi için de vergi prosedürlerinin azaltılması ve vergi kanunlarının sadeleştirilmesi faydalı olacaktır (Krause, 2000: 412).

2.3.4. Vergilemede Adalet Algısı

Mükellefin vergiye uyumunda etkili olan faktörlerden biri de vergilemede adalet algısıdır. Bu algının şekillenmesinde temelde üç unsur etkili olmaktadır: *ödenilen vergiler nispetinde kamu hizmetlerinden yararlanmada eşitlik, dikey eşitlik ve yatay eşitlik*. Bunlardan ilki vergi ödeyen tüm mükelleflerin sunulan kamu hizmetlerinden ödedikleri vergi kadar yararlanabilmelerini, ikincisi farklı sosyal katmanlardaki mükelleflerin ödeme güçleri oranında vergi ödemelerini, üçüncü ise aynı sosyal tabakada yer alan mükelleflerin aynı vergi uygulamalarına tabi tutulmalarını içerir. Ayrıca mükelleflerin adalet algısını *uygulamada adalet ve cezai yaptırımlarda* adalet boyutlarıyla ele almak da mümkündür. Burada; uygulamada adalet boyutu, *dağılımda adalet* boyutunun bir alt aşaması olarak kamusal kaynakların dağılımında tüm mükelleflere yönelik uygulamaların adil olup olmayışını kapsar. Cezai yaptırımlarda adalet boyutu ise üzerine vergi borcu düşüp de bu yükümlülüğünü yerine getirmeyen mükelleflere yönelik cezaların caydırıcı olup olmayışını veya tam anlamıyla uygulanıp uygulanmayışını ifade eder (Wenzel, 2002: 44-46).

Mükellefin adalet algısı, vergiye uyumu bakımından önemlidir. Çünkü vergi mükellefleri her şeyden önce, toplumdaki diğer mükelleflerin de üzerine düşen vergi ödevini tam anlamıyla yapmasını beklerler. Vergilemede *akran mükellef etkisi* de denilen bu bekleyişe göre eğer mükellef, tüm vergi mükelleflerinin (ya da en azından çoğunun) üzerine düşen vergi yükümlülüklerini yerine getirdiğine inanıyorsa vergi uyumu konusunda daha istekli olacaktır. Aksine mükellef, diğer mükelleflerin vergi ödevini yerine getirmediğini düşünüyorsa, o zaman da vergiye uyum düzeyi düşecektir (Klosko, 1987: 359). Akran mükellef etkisi, ceza ve yaptırım beklentisini de beraberinde getirir. Vergi kurallarına uymayan mükelleflerin cezalandırılacağına olan inanç, vergiye uyum davranışında motive edici bir etki yaratır. Eğer dürüst vergi mükellefleri, vergi kaçakçılarının tespit edileceğine ve gereken cezaya çarptırılacaklarına inanırlarsa gelir idaresine olan güvenleri artar ve bunun sonucunda da vergiye gönüllü uyum düzeyleri yükselir. Ancak burada cezalandırma prosedürlerinin akılcı bir şekilde yürütülmesi gerekir. Çünkü yürürlüğe konulan yaptırımların yersiz ve ölçsüz oluşu, dürüst mükelleflerde, gelir idaresine karşı negatif bir tutumun ortaya çıkmasına neden olacaktır (Kirchler v.d, 2008: 219).

2.4. Yönetim Algısı

Mükellefler, ödedikleri verginin nerelere harcandığını bilmek isterler. Şeffaf ve hesap verebilir bir kamu otoritesinin varlığı mükellefin bu alana yönelik algısına olumlu katkı sağlamaktadır. Mükelleflerin kamu yönetimi algısını etkileyen başlıca faktörleri *gelir idaresinin tutumu, kamu hizmetleri ve yolsuzluklar* şeklinde sıralamak mümkündür. İlave olarak, mükelleflerin yönetim algısını etkileme potansiyeli olan *ekonomik göstergeler* de vergi uyumunu etkilemektedir. Keza kamu otoritesi, hayata geçirdiği politikalarla ekonomik parametreler üzerinde belirleyici olarak, mükelleflerin yönetim algısını etkilemektedir. Bu yüzden, ekonomik göstergeler parametresini de bu başlık altında ele almak uygun olacaktır.

2.4.1. Gelir İdaresinin Tutumu

Devletin vergi hasılatını maksimize edecek uygulamaların hayata geçirilebilmesinde gelir idaresiyle vergi mükellefi arasındaki etkileşim önemli bir rol oynar. Günümüzün çağdaş vergileme sisteminin *beyan usulü* olduğu göz önüne alınacak olursa, bu sistemin etkin bir şekilde işletilebilmesinin mükellef kadar gelir idaresine de bağlı olduğu görülür. Keza gelir idaresinin mükelleflere yönelik bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerinin düzeyi, vergilerle ilgili kuralların anlaşılabilirliği, güçlü fakat adil bir ceza mekanizmasının varlığı ve mükellefe yönelik hizmetlerin kalitesi türünden faktörlerin mükellefin vergi beyanında belirleyici bir etkisi söz konusudur (Silvani ve Baer, 1997: 11-12).

Tüm gelir idareleri vergi hasılatını arttırmak ve vergi kaçakçılığını minimum düzeye indirmek isterler. Bunun olabilmesi için ise mükellef, gelir idaresiyle etkileşime geçtiğinde ona son derece nazik davranılmalı, işlemleri mümkün olduğunca kısa sürede tamamlanmalı ve vergi uygulamalarıyla ilgili bilgi, belge ve açıklamalara çok fazla çaba harcamadan ve rahat bir şekilde erişebilmelidir (Tanzi ve Shome, 1993: 9). Bununla da bağlantılı olarak çağdaş vergi sistemlerinin vazgeçilmez unsurları durumundaki *kişisel başvuru hakkı ve temyiz hakkı*

uygulamalarının mükellef açısından düşük maliyetli ve zaman alıcı olmayan bir şekilde yürütülmesi gerekir. Zira iyi organize edilmiş, şeffaf, çabuk ve düşük maliyetli bir temyiz süreci, mükellefin gelir idaresine olan güveninin arttırılarak, gönüllü vergi uyumunun yükseltilmesine katkı sağlayacaktır (Gill, 2003: 17).

2.4.2. Kamu Hizmetleri

Mükellefin vergiye uyum düzeyinde, kamu hizmetlerinin miktar ve kalitesi de önemli bir rol oynar. *Karşılıklılık tezine* göre, mükellefin vergiye uyumu, onun ödediği vergiler karşısında alabildiği kamu hizmetlerinin yeterliliğine bağlıdır. Eğer mükellef ödenilen vergilerin kamu hizmeti olarak geri dönüşünü düşük bir düzeyde algılayorsa, vergilerin devlet tarafından etkin bir şekilde kullanılmadığını düşünerek vergiler karşısında olumsuz bir tutum takınabilir (Lassen, 2007: 427). Bununla da bağlantılı olarak kayıt dışı ekonominin yüksek oluşunun devletin gelir kaynaklarında meydana getirdiği olumsuz etki, vergi uyumsuzluğu ile kamu mallarının yetersizliği arasında bir tür geri besleme etkisi ya da bir tür kısır döngü yaratabilir. Çünkü kayıt dışı ekonominin yüksek oluşu devletin gelir kalemlerinde azalmaya yol açtığından, kamu mallarının miktar ve kalitesinde düşüş meydana gelir ve kamu mallarının kalite ve miktarındaki bu düşüş de mükelleflerin kamu mallarından olan beklentilerini olumsuz etkileyerek, vergiye uyum davranışında bozulmalara yol açabilir (Torgler, 2003a: 299).

Mükelleflerin, sunulan kamusal hizmetlerden hoşnut olup olmama ve bu hizmetlerin finansmanına katılıp katılmamaları, bir ölçüde de kamu otoritesi kararlarını kontrol edebilme güçleriyle ilgilidir. İsviçre örneğinde olduğu gibi doğrudan demokrasinin uygulandığı bölgelerde vatandaşların kamu otoritesi üzerindeki güçleri daha belirgin olduğundan mükellefler, kamusal harcamaların finansmanında temsili demokrasinin uygulandığı bölgelerdeki mükelleflere göre daha istekli davranırlar (Pommerehne ve Weck-Hannemann, 1996: 166). Kamu hizmetlerinin finansmanı bakımından diğer bir önemli konu ise kamuya duyulan güven meselesidir. Buna göre toplumda etnik ayrışma varsa veya farklı çıkar grupları kamu ekonomisi üzerinde etkin olmaya çalışıyor ise bu durum kamu mallarının finansmanı parametresi üzerinden vergi uyumunu olumsuz yönde etkileyebilir. Çünkü bir etnik grup veya çıkar grubu, kamu mallarını finanse etme amacını taşıyan vergileri ödediğinde kamu mal ve hizmetlerinden diğer grubun yararlanacağını düşünerek vergiye uyumsuzluk davranışını sergileyebileceklerdir (Kimenyi, 2006: 78).

Kamu malları ile vergi uyumu arasındaki etkileşim incelenirken genelde devletin sunduğu kamu hizmetlerinin miktar ve kalite olarak yeterliliğinin, mükellefin vergi uyumuna olan etkisi ele alınmakla birlikte mükellefler arasındaki etkileşim de vergi uyumunda önemli bir rol oynayabilmektedir. Akran mükellef etkisi olarak adlandırılan ve “acaba herkes üzerine düşen vergi borcunu ödüyor mu?” sorusuyla somutlaştırılan bu yaklaşıma göre, kamu mallarının finansmanında kullanılan vergilerin tüm toplum kesimlerince ödenip ödenmemesi de, kamu otoritesinin sunduğu malların kalitesi kadar önem taşımaktadır. Mükellefler arasında “herkes kamu mallarının finansmanında üzerine düşen vergi borcu kadar katkı sağlıyor” algısının yüksek oluşu vergi uyumu düzeyini yükseltmektedir (Torgler, 2003a: 188).

2.4.3. Yolsuzluklar

Kurumların zayıf olduğu ve yolsuzlukların yaygın bir şekilde gözlemlendiği ülkelerde toplum-devlet entegrasyonunda çeşitli sorunlar yaşanabilir. Politikacılar, bürokratlar veya devlet görevlileri bireysel yararlarını kamu yararına tercih ederlerse, istikrarsızlıklar ortaya çıkabilir ve bunun sonucunda da, kamu otoritesine duyulan güvensizliğe bağlı olarak, dürüst vatandaşlarda kamu uygulama ve politikalarına karşı bir direnç oluşabilir (Rose-Ackerman, 2008: 332-334).

Buradan hareketle kamu kesimindeki yolsuzlukların, mükellef davranışları üzerinde de olumsuz etkiler yaratmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. İlk olarak bireysel davranışlar, sosyal normlardan etkilenir ve bu durum elbette vergi uyumu davranışı için de geçerlidir. İkincisi yaygın yolsuzluklar kamu hizmetlerindeki etkinlik ve adalet ölçütlerini bozduğundan, yolsuzluklarla birlikte vergi kaçakçılığının da artması beklenir. Son olarak da yapılan çeşitli araştırma ve gözlemler göstermiştir ki yolsuzlukların yaygın olduğu ülkelerdeki vergi hasılatı düzeyi, yolsuzlukların daha az olduğu ülkelere kıyasla daha düşük bir seviyededir (Goerke, 2008: 177-178).

Ayrıca yolsuzluklar, *kamu yararı* kavramına verdiği zararlar da mükellefin vergi uyumunu olumsuz yönde etkiler. Değişik ülkelerden elde edilen çeşitli araştırma bulguları göstermiştir ki yolsuzlukların yaygın oluşu, devletin eğitim ve sağlık harcamalarının düşmesine, milli kaynakların verimli olmayan proje ve yatırımlara aktarılmasına, gelir dağılımının bozulmasına, yoksulluğun kronikleşmesine ve bireysel mülkiyet haklarının

zedelenmesine yol açmaktadır. Buna ilaveten yolsuzlukların yaygın olduğu ülkelerde kamunun *hesap verebilirlik* düzeyi de düşük olduğundan halkın devlete olan güven düzeyi düşüktür (Torgler, 2004b: 9-10).

2.4.4. Ekonomik Göstergeler

Ekonomik göstergelerin çeşitliliği, tüm ekonomik faktörlerin irdelenmesini güçleştirmektedir. Ancak bazı temel ekonomik kavramların ele alınması, vergi uyumu davranışının analizi bakımından faydalı olacaktır. Bunlardan *enflasyonun* vergi uyumu üzerindeki etkisi, özellikle artan oranlı vergi sisteminde olumsuz yödedir. Artan oranlı bir vergi sisteminin uygulandığı enflasyonist ekonomide, kişilerin nominal gelirleri artarken reel gelirlerinde erime meydana gelir. Reel geliri azalan ancak nominal geliri artan bir vergi mükellefi ise nominal geliri arttığı için bir üst vergi dilimine geçtiğinde (ve böylece daha yüksek bir orandan vergi vermek durumunda kaldığında), vergi uyumsuzluğu davranışı sergileyebilir. Çünkü enflasyonun yaratmış olduğu gelir kayıplarına bir de artan oranlı vergi sisteminden kaynaklanan kayıpların eklenmesi mükellefte vergiye karşı olumsuz bir tepkinin oluşmasına yol açabilecektir (Crane ve Nourzad, 1986: 218-219). Ayrıca enflasyonist baskının en önemli kaynaklarından biri olan para basma faaliyeti de aşırı şekilde kullanıldığında mükellefin vergiye uyumunu olumsuz yönde etkileyebilir. Ekonomideki para miktarının artışı sonucunda yükselen enflasyon haddi, reel vergi cezası düzeyini ve yakalanma korkusundan kaynaklanan risk algısını düşürür. Reel vergi cezalarındaki bu düşüş ise vergi kaçakçılığını cesaretlendirici bir etki yaratabilir. Böylece enflasyon artışıyla elindeki kaynaklarının bir kısmını kaybetmek zorunda kalan mükellefler, reel vergi cezası düzeyinin düşmesinden de cesaret alarak vergi uyumsuzluğu davranışı sergileyebilirler (Caballé ve Panadés, 2004: 587).

Buna ilaveten *refah seviyesi* yüksek olan ülkelerde kayıt dışı ekonominin daha düşük bir düzeyde olduğunu (Schneider, 2004), *gelir dağılımındaki* bozulmanın mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini (Bloomquist, 2003) ve işsizliğin vergi uyumunu azalttığını (Torgler, 2004a) gösteren çeşitli ampirik bulgulardan da yararlanılarak, mükellefin vergi uyumunun ekonomik göstergelerden etkilendiğini söylemek mümkündür.

2.5. Vergi Kültürü

Yakın dönem vergi uyumu çalışmalarında vergi kültürü kavramı önemli bir yer edinmeye başlamış, kavramın klasik yorumlarında yalnızca vergi sisteminin kurucularına yer verilirken, zaman içerisinde vergi mükellefleri de bu kavrama dahil edilerek daha geniş kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuştur (Nerré, 2006: 189; Nerré, 2008: 154). Milli kültürün bir alt bileşeni olarak vergi kültürü, ülkenin vergi hukukunun oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Burada vergi uygulamalarının tarafları durumundaki politikacılar, akademisyenler, vergi memurları, vergi uzmanları ve vergi mükelleflerinin birbirleriyle olan etkileşimleri vergi uyumu davranışının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır (Nerré, 2008: 156).

Milli kültürün, vergi kültürünü belirleme gücü, onun bireyin davranış kalıpları üzerindeki etkisinden gelmektedir. Kültür, bir toplumla diğer bir toplum arasındaki farklı davranış kalıplarını açıklamada önemli bir rol oynar (Hofstede, 1984: 23). Ayrıca kültür, bir grubun veya kolektif davranış sergileyen bir organizasyonun karakteristiğini de yansıtır. Bu boyutuyla kültür bireysel davranışları içermez, ancak bireysel davranışların şekillenmesinde belirleyici olur (Hofstede, 1998: 479). Bundan dolayı da bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan topluma ait kültürel birikimin, bireyin tüm faaliyetlerinde olduğu gibi vergi ödeme motivasyonu üzerinde de belirleyici olacağı söylemek yanlış olmaz.

Bir ülkenin vergi kültürü, o ülkenin *vergi anlayışı* (*vergi zihniyeti*) ile de yakından ilişkilidir. Kavramsal olarak "vatandaşların vergi ödemeye ilgili tüm davranış ve motivasyonlarını" ifade eden vergi anlayışı bir boyutuyla da ülkenin vergi kültürünü yansıtır. Böylece gerek milli kültürün ve vergi anlayışının vergi kültürü üzerindeki etkisi, gerekse de kavramın tarihsel süreç içerisinde yaşamış olduğu dönüşümden hareketle vergi kültürünü tanımlamak mümkündür. Buna göre *vergi kültürü*; "formal ya da informal olsun bir ülkedeki tüm vergi aktörlerinin, vergi sistemi ve onun uygulamalarıyla (ki bu uygulamalar tarihsel süreç içerisinde şekillenmiş ve milli kültürün içine gömülü bir hale gelmiştir) olan etkileşimi" şeklinde tanımlanabilir (Nerré, 2001: 288-289).

3. SONUÇ

Mükellefin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarının hangi yönde olacağı, yani vergi ödeme veya ödememe fiillerinden hangisini sergileyeceğini tespit etmek oldukça güçtür. Keza yapılan çeşitli ampirik çalışmaların sonuçlarında da gösterildiği üzere bu konuda karmaşık bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Ayrıca toplumsal, mekansal ve zamansal farklılıklar da bu noktada belirleyici olabilmektedir.

Alan çalışmalarındaki karmaşaya karşın, teoride bazı genellemelere ulaşıldığını da ifade etmek gerekir. Teorik çalışmalarda, mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen çok çeşitli faktöre yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda, mükellef davranışlarını açıklamak amacıyla ilk olarak *demografik faktörler* ele alındığında; yaşlıların gençlerden, kadınların erkeklerden, istihdam edilenlerin kendi işini yapanlardan ve evlilerin de bekarlardan daha yüksek bir vergi uyumu düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Eğitimin, vergi uyumu üzerindeki doğrudan etkisinin olumsuz dolaylı etkisinin ise olumlu olabileceği ve çoğunluğu oluşturan ve aidiyet duygusu yüksek bölgelerde yaşayan mükelleflerin vergilere karşı daha olumlu bir tutum takındığı ortaya konmuştur.

İkinci olarak içsel bir motivasyon unsuru olarak görülen *vergi ahlakının* vergi uyumu üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu, vergi ahlakı düzeyi yüksek olan mükelleflerin vergi uyumu düzeyinin de yüksek olacağı dile getirilmektedir. Bu çerçevede, kamu otoritesine güvenen, milli gurur (aidiyet ve yüceltme) düzeyi yüksek olan, dindar ve demokrasi algısı güçlü mükelleflerin vergi ahlakının daha yüksek olacağı öngörülmüştür.

Üçüncü olarak ülkenin *vergi sisteminin* de mükellefler üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir. Bu konuda kabul edilen ağırlıklı görüş ise vergi oranlarının yüksek ve tarife yapısının artan oranlı, vergi kanunlarının karmaşık, vergi sisteminin adaletsiz ve vergi denetim ve ceza uygulamalarının ise yersiz olduğu ülkelerde mükelleflerin vergiler karşısında olumsuz bir tutum takınacağı yönündedir.

Dördüncü olarak *yönetim algısı* üzerinde durmak gerekir. Ülkenin kamu yönetimi ve maliye bürokrasisi ile yakından ilişkilendirilebilecek bu başlık altında öne sürülen temel görüşler; gelir idaresinin mükelleflere yönelik davranışlarının olumsuz, kamu hizmetlerinin yetersiz ve yolsuzlukların yaygın olduğu ülkelerde vergiye uyum düzeyinin düşük olacağı şeklindedir.

Son olarak da *vergi kültürünün* mükellef psikolojisinde belirleyici olduğu bilinmektedir. Milli kültürün bir alt bileşeni olan ve vergi kanunlarının şekillenmesinde de belirleyici bir rol üstlenen vergi kültürü, ülkenin vergi zihniyetini yansıması bakımından da önem taşımaktadır. Bu bakımdan yüksek vergi kültürüne sahip ülkelerin vatandaşlarının vergi ödeme konusunda daha istekli olacağı söylenebilir.

Vergi mükelleflerinin vergiler karşısındaki tutum ve davranışları çok çeşitli faktörlerin etkisi altında olup, her ne kadar teoride genel yargılara ulaşmaya çalışılsa da, uygulamada her zaman aynı sonuçların ortaya çıktığını söylemek güçtür. Bu yüzden, mükelleflerin vergiye uyumu tek bir faktörle açıklanamayacağı gibi ülkelerin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının da bu davranışı etkileyeceğini ifade etmek gerekir. Bu teorik incelemede, literatürde, tek bir faktörün vergi uyumunu açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu çalışma mükelleflerin vergiye uyumunu etkileyen tek bir faktöre odaklanmak yerine daha bütüncül ve kapsayıcı bir inceleme ve açıklama sunmaktadır. Sonuç olarak, mükelleflerin vergiye uyumu, toplumsal, mekânsal ve zamansal farklılıklardan da etkilenebilmektedir. Dolayısıyla, ülkelerin genel ekonomi politikalarıyla uyumlu gelir politikalarının gelir idaresinde izlenmesi ve hayata geçirilmesi, ülkenin özgül koşullarını ve içinde bulunulan zamanın gereklerini göz önünde bulundurarak politika geliştirilmesi hem mükelleflerin vergiye bakışını olumlu yönde etkileyebilir, hem de idarenin ihtiyaç duyduğu gelirin temini sağlayarak mükellef haklarını da koruyucu olabilir.

KAYNAKÇA

- ALLINGHAM, Michael G. ve Agnar SANDMO (1972), "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", **Journal of Public Economics**, 1(3/4), 323-338.
- ALM, James ve Benno TORGLER (2006), "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe", **Journal of Economic Psychology**, 27(2), 224-246.
- ALM, James ve Michael McKEE (1998), "Extending the Lessons of Laboratory Experiments on Tax Compliance to Managerial and Decision Economics", **Managerial and Decision Economics**, 19(4-5), 259-275.
- ALM, James ve Mohammad YUNUS (2009), "Spatiality and Persistence in U.S. Individual Tax Compliance", **National Tax Journal**, 62(1), 101-124.
- ALM, James; Betty R. JACKSON ve Michael McKEE (1992), "Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data", **National Tax Journal**, 45(1), 107-114.
- ALM, James; Jorge MARTINEZ-VAZQUEZ ve B. TORGLER (2005), **Russian Attitudes Toward Paying Taxes: Before, During and After the Transition**, CREMA Working Paper No. 2005-27.

- ANDREONI, James; Brian ERARD ve Jonathan FEINSTEIN (1998), "Tax Compliance", **Journal of Economic Literature**, 36(2), 818-860.
- BERON, Kurt J.; Helen V. TAUCHEN ve Ann Dryden WITTE (1988), **A Structural Equation Model for a Tax Compliance and Auditing**, NBER Working Paper No: 2556.
- BLOOMQUIST, Kim M. (2003), **Tax Evasion, Income Inequality and Opportunity Costs of Compliance**, IRS Annual Conference on the National Tax Association, November, Chicago, <http://www.irs.gov/pub/irs-soi/bloomq.pdf>, (23.10.2010).
- BLUMENTHAL, Marsha ve Joel SLEMROD (1992), "The Compliance Cost of the U.S. Individual Income Tax System: A Second Look after Tax Reform", **National Tax Journal**, 45(2), 185-202.
- CHAN, Chris W.; Coleen S. TROUTMAN ve David O'BRYAN (2000), "An Expanded Model of Taxpayer Compliance: Empirical Evidence from the United States and Hong Kong", **Journal of International Accounting**, 9(2), 83-103.
- CHUNG, Janne ve Viswanath Umashanker TRIVEDI (2003), "The Effect of Friendly Persuasion and Gender on Tax Compliance Behavior", **Journal of Business Ethics**, 47(2), 133-145.
- CLOTFELTER, Charles T. (1983), "Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns", **The Review of Economics and Statistics**, 65(3), 363-373.
- CRANE, Steven E. ve Farrokh NOURZAD (1986), "Inflation and Tax Evasion: An Empirical Analysis", **The Review of Economics and Statistics**, 68(2), 217-223.
- DEVOS, Ken (2007), "Measuring and Analysing Deterrence in Taxpayer Compliance Research", **Journal of Australian Taxation**, 10(2), 182-219.
- DEVOS, Ken (2008), "Tax Evasion Behaviour and Demographic Factors: An Exploratory Study in Australia", **Revenue Law Journal**, 18(1), 1-43.
- FEINSTEIN, Jonathan S. (1991), "An Econometric Analysis of Inome Tax Evasion and its Detection", **RAND Journal of Economics**, 22(1), 14-35.
- FELD, Lars P. ve Bruno S. FREY (2002), "Trust Breeds Trust: How Taxpayers are Treated", **Economics of Governance**, 3(2), 87-99.
- FRANZONI, Luigi Alberto (2000), "Tax Evasion and Tax Compliance", iç. **Encyclopedia of Law and Economics**, Boudewijn BOUCKAERT ve Gerrit De GEEST(Ed.), Cheltenham: Edward Elgar, 52-94.
- GILL, Jit B. S. (2003), **The Nuts and Bolts of Revenue Administration Reform**, World Bank, <http://siteresources.worldbank.org/INTTPA/Resources/NutsBolts.pdf>, (11.10.2010).
- GOERKE, Laszlo (2008), "Bureaucratic Corruption and Profit Tax Evasion", **Economics of Governance**, 9(2), 177-196.
- GOVERNMENT ACCOUNTABILITY OFFICE (1990), **Tax Administration: Profiles of Major Components of the Tax Gap**, United States Government Accountability Office (GAO), Washington D.C.
- GRAETZ, Michael J.; Jennifer F. REINGANUM ve Louis L. WILDE (1986), "The Tax Compliance Game: Toward an Interactive Theory of Law Enforcement", **Journal of Law, Economics and Organization**, 2(1), 1-32.
- GUTMANN, Peter M. (1977), "The Subterranean Economy", **Financial Analysts Journal**, 33(6), 26-34.
- HEYNDELS, Bruno ve Carine SMOLDERS (1995), "Tax Complexity and Fiscal Illusion", **Public Choice**, 85(1/2), 127-141.
- HOFSTEDE, Geert (1984), "National Cultures Revisited", **Asia Pacific Journal of Management**, 2(1), 22-28.
- HOFSTEDE, Geert (1998), "Attitudes, Values and Organizational Culture: Disentangling the Concepts", **Organization Studies**, 19(3), 477-493.
- HOUSTON, Jodie ve Alfred TRAN (2000), **A Survey of Tax Evasion Used the Randomized Response Technique**, Tax Research Network Conference, Birmingham, <http://ctsi.anu.edu.au/publications/taxpubs/Houston.Tran.pdf>, (13.04.2010).

- KAPLOW, Louis (1996), "How Tax Complexity and Enforcement Affect the Equity and Efficiency of the Income Tax", **National Tax Journal**, 49(1), 135-150.
- KIMENYI, Mwangi S. (2006), "Ethnicity, Governance and the Provision of Public Goods", **Journal of African Economies**, 15, 62-99.
- KIRCHLER, Erich; Erik HOELZL ve Ingrid WAHL (2008), "Enforced Versus Voluntary Tax Compliance: The Slippery Slope Framework", **Journal of Economic Psychology**, 29(2), 210-225.
- KLOSKO, George (1987), "The Principle of Fairness and Political Obligation", **Ethics**, 97(2), 353-362.
- KORNHAUSER, Marjorie E. (2007), "Normative and Cognitive Aspects of Tax Compliance: Literature Review and Recommendations for the IRS Regarding Individual Taxpayers", in: **2007 Annual Report to Congress (Volume. 2)**, Taxpayer Advocate Service, http://taxprof.typepad.com/taxprof_blog/files/Kornhauser.pdf, (15.04.2010).
- KRAUSE, Kate (2000), "Tax Complexity: Problem or Opportunity", **Public Finance Review**, 28(5), 395-414.
- LAFFER, Arthur B. (1981), "Supply-Side Economics", **Financial Analysts Journal**, 37(5), 29-43.
- LASSEN, David Dreyer (2007), "Ethnic Divisions, Trust and the Size of the Informal Sector", **Journal of Economic Behavior & Organization**, 63, 423-438.
- LI, Sherry Xin (2009), **Social Identities, Ethnic Diversity and Tax Morale**, SSRN Working Paper Series, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1422121, (17.05.2010).
- LOO, Ern Chen; Margaret A. McKERCHAR ve Ann HANSFORD (2009), "Understanding the Compliance Behaviour of Malaysian Individual Taxpayers Using a Mixed Method Approach", **Journal of the Australasian Tax Teachers Association**, 4(1), 181-202.
- MASON, Robert ve Lyle D. CALVIN (1978), "A Study of Admitted Income Tax Evasion", **Law & Society Review**, 13(1), 73-89.
- MOODY, J. Scott (2001), **The Cost of Tax Compliance: House Way & Means Committee Testimony**, <http://www.taxfoundation.org/files/9bd6c31673d5cc3023471165d273b6b3.pdf>, (17.06.2010).
- NERRÉ, Birger (2001), "The Concept of Tax Culture", **Proceedings of the 94TH Annual Conference on Taxation**, November 8-10, Baltimore, Maryland.
- NERRÉ, Birger (2006), "The Concept of Tax Culture", **Intereconomics**, 41(4), 189-194.
- NERRÉ, Birger (2008), "Tax Culture: A Basic Concept for Tax Politics", **Economic Analysis & Policy**, 38(1), 153-167.
- PALIL, Mohd Rizal (2005), "Taxpayers Knowledge: A Descriptive Evidence on Demographic Factors in Malaysia", **Jurnal Akuntansi & Keuangan**, 70(1), 11-21.
- PLUMLEY, Alan H. (1996), **The Determinants of Individual Income Tax Compliance: Estimating the Impacts of Tax Policy, Enforcement and IRS Responsiveness**, IRS Publication 1916 (Rev.11.96), Washington D. C.
- POMMERHNE, Werner W. ve Hannelore WECK-HANNEMANN (1996), "Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland", **Public Choice**, 88(1/2), 161-170.
- POSNER, Eric A. (2000), "Law and Social Norms: The Case of Tax Compliance", **Virginia Law Review**, 86(8), 1781-1819.
- RITSEMA, Christina M.; Deborah W. THOMAS ve Gary D. FERRIER (2003), **Economic and Behavioral Determinants of Tax Compliance: Evidence from the 1997 Arkansas Tax Penalty Amnesty Program**, <https://www.irs.gov/pub/irs-soi/ritsema.pdf>, (08.06.2010).
- ROSE-ACKERMAN, Susan (2008), "Corruption and Government", **International Peacekeeping**, 15(3), 328-343.
- SANDMO, Agnar (2005), "The Theory of Tax Evasion: A Retrospective View", **National Tax Journal**, 58(4), 643-663.
- SARKER, Tapan K. (2003), "Improving Tax Compliance in Developing Countries via Self-Assessment Systems – What Could Bangladesh Learn from Japan?", **Asia-Pacific Tax Bulletin**, 9(6), 1-34.

- SCHIAU, Laura-Lina ve Carmen MOGA AURA (2009), "The Flat Tax Effects-Theoretical and Empirical Evidence in Western and Eastern European Countries", **Annals of the University of Oradea, Economic Science Series**, 18(3), 343-348.
- SCHMÖLDERS, Günter (2006), **The Psychology of Money and Public Finance**, New York: Palgrave Macmillan.
- SCHNEIDER, Friedrich (2004), **Shadow Economies of 145 Countries all over the World: Estimation Results over the Period 1999 to 2003**, IZA Discussion Paper No. 1431.
- SILVANI, Carlos ve Katherine BAER (1997), **Designing a Tax Administration Reform Strategy: Experiences and Guidelines**, IMF Working Paper No: WP/97/30.
- SLEMROD, Joel (1998), **The Economics of Taxing the Rich**, NBER Working Paper No. 6584.
- SLEMROD, Joel (2007), "Cheating Ourselves: The Economics of Tax Evasion", **Journal of Economic Perspectives**, 21(1), 25-48.
- TANZI, Vito (2002), **The Shadow Economy, It Causes and Its Consequences**, Brazilian Institute of Ethics on Competition, International Seminar on the Shadow Economy Index in Brazil, 12 March 2002, Rio de Janeiro.
- TANZI, Vito ve Parthasrathi SHOME (1993), **A Primer on Tax Evasion**, IMF Working Paper No. WP/93/21.
- TORGLER, Benno (2003a), "Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance", Ph. D. Thesis, **Universität Basel**, Basel.
- TORGLER, Benno (2003b), "Tax Morale, Rule Governed Behaviour and Trust", **Constitutional Political Economy**, 14(2), 119-140.
- TORGLER, Benno (2004a), "Tax Morale in Asian Countries", **Journal of Asian Economics**, 15(2), 237-266.
- TORGLER, Benno (2004b), **Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries**, CREMA Working Paper No. 2004-05.
- TORGLER, Benno (2005), "Tax Morale and Direct Democracy", **European Journal of Political Economy**, 21(2), 525-531.
- TORGLER, Benno (2006), "The Importance of Faith: Tax Morale and Religiosity", **Journal of Economic Behaviour & Organization**, 61(1), 81-109.
- TORGLER, Benno (2007), **Tax Compliance and Tax Morale**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- TORGLER, Benno (2008), "What Do We Know about Tax Fraud? An Overview of Recent Developments", **Social Research**, 75(4), 1239-1270.
- TORGLER, Benno ve Friedrich SCHNEIDER (2004), **Does Culture Influence Tax Morale? Evidence from Different European Countries**, CREMA Working Paper No. 2004-17.
- VOGEL, Joachim (1974), "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Survey Recent Data", **National Tax Journal**, 27(4), 499-513.
- WENZEL, Michael (2002), "Tax Compliance and the Psychology of Justice: Mapping the Field", iç. Valerie BRAITHWAITE (Ed.), **Taxing Democracy**, Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 41-70.
- WENZEL, Michael (2004), "The Social Side of Sanctions: Personal and Social Norms as Moderators of Deterrence", **Law and Human Behavior**, 28(5), 547-567.
- WENZEL, Michael (2005), "Motivation or Rationalisation? Causal Relations between Ethics, Norms and Tax Compliance", **Journal of Economic Psychology**, 26, 491-508.
- YEATON, Kathryn ve Anita STELLENWERF (2008), "The Ethics of Tax Evasion: The Impact of Gender Differences", **Proceedings of the Northeast Business & Economics Association**, Northeast Business & Economic Association 35TH Annual Conference, 210-213.